ڕۆحی سەردەمی پۆست مۆدێرنیزم و کۆتایی پێ هاتنی دەورەی پرۆلیتاریایی

مەجید تەمجیدی محەممەدی
و/ لە فارسییەوە: کاوە بەهەشتی زادە
(کوردستانی ئێران)

کۆتایی پێ هاتنی دەورەی پرۆلیتاریایی، ئاوڕدانەوەیەک بۆ ڕابردوو

نێزیکی سەد ساڵ لەوەوپێش لەهەلومەرجێکدا، کە سەرنجدان لەو خاڵە، یانی: چەوساندنەوەی هێزی کار بنەمای کۆمەڵگای سەرمایەداری بووەو ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی لەپێوەندییەکانی ئێستادا، پێویستی بە گۆڕانکارییەک لەم پێوەندییە بنەڕەتییەوە هەیە، بەشێک لە زانیاری چین و توێژێکی گرینگ لە کۆمەڵگا، بە تایبەت لە ئەوروپا بوو «ئیدوارد برێنشتین» یەکێک لە ڕێبەرانی حزبی دیموکراتی ئەڵمانیا دژایەتی خۆی لەگەڵ ئەم بیروڕایە دەربڕی. بنەماو لێوارەی تیژی ڕەخنەی «برێنشتین» لەتیۆریی بایەخی مارکسی بوو. باس و ڕەخنەی ئەو تەنیا باسێکی ئاکادیمی سەربەخۆنەبووەو خێرا بەرهەمی سیاسی و تاکتیکی تایبەتی، بۆ حزبی بەنفووزی ئەڵمانی هەبوو. سروشتییە کە ئەگەر کەسێک چەوساندنەوەی هێزی کار بە بنەمای پێوەندییە ئابوورییەکان نەزانێت بەو ئاکامەش دەگات کە چینی کرێکار خاوەنی ئەوڕۆڵە بنەڕەتییە نییە کە مارکس بۆ ئەم چینەی لە ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییەکانی داناوە و ئەم ڕوانگەیە، بەشێوەیەکی سروشتی، تاکو بەهێنانە بەرهەمێکی دیاری کراوی سیاسی و عەمەلی درێژەی دەبێت. ئەگەر لە لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی پێوەندییە ئابوورییەکان نەکرێ بڕوات بەهۆکار و بنەمای ئەسڵی هەبێت، سروشتییەکە لە ئاڵوگۆڕی ئەم پێوەندییانەی ناکرێ پشت بەڕەت کردنەوەی ئەم پێوەندییە بنەڕەتییە، یانی کاری دەسمز ببەستیت. ئەگەر ئەم پێوەندییە ئابوورییانە نییە کە دەبێتە هۆی سەرهەڵدان و بەرهەم هێنانی نابەرامبەری، کەوابوو دەکرێ لە ڕێگای چاکسازی ئەو نەک گۆڕانکاری بنەڕەتی، لەنێو مرۆڤەکاندا بەرامبەری دابین بکرێت. سەرنجدان بە چینی ڕوو لە گەشەی نوێ، یانی چینی ناوەندی، پشت بەستن بە پەرلەمان وەک کەرەسەیەکی ئەسڵی بۆ پێکهێنانی گۆڕانکاری لە کۆمەڵگا، کەوابوو، هێنانە گۆڕی بەرنامەیەک لەسەر بنەمای قازانج و بەرژەوەندییەکانی گشتی و دەست شۆردن لە بیروڕای شۆڕش، ئاکامی عاقڵانە و عەمەلی ڕەخنەگرتن لەتیۆریی بایەخی مارکس و دەست شۆردن لە پەرەپێدانی پڕۆلیتارییانە. ئەگەر لەکاتی هێنانە گۆڕی ئەم بیردۆزانە لەلایەن «برێنشتین» سوسیال دیموکراسی ئەڵمانیا بە ڕاشکاوی لەبەرامبەریدا ڕاوەستا، بەڵام ئەم جووڵانەوە لە بەرەو ڕووبوونەوەی لەبەرامبەر تاقی کارییەکی نێو نەتەوەییدا، یانی چۆنیەنی بەرەوڕووبوونەوەی لەگەڵ شەڕی یەکەمی جیهانی، لاقی نەتەوە پەرستییەکەی شەلی و قازانجە میللییەکانی بەسەر قازانجی مرۆڤەکان و کرێکارانی وڵاتە جۆراوجۆرەکانی داناو لە درێژەی ئەم ڕەوتەدا، بەو ئاکامەی گەیشت کە خۆی دژایەتی لەگەڵ کردبوو. سوسیال دیموکراسی کە تەواوی ژیانی خۆی بە پەرلەمان گرێداوە، بۆ کۆکردنەوەی دەنگی گشتی، وردە وردە، بەڵام بەردەوام لە بەرنامە کارییەکەیدا لەبایەخی کرێکاری کەم کردەوە و پشتی بەچین وتوێژەکانی دیکەی کۆمەڵگا بەست. لەلایەکی ترەوە، بەشکستی دەوڵەتێک کە بەرهەمی ئۆکتۆبەربوو. لە ئەنجامی ئاڵوگۆڕە بنەڕەتییەکانی لە ئابووری و هەڵوەشاندنەوەی کاری دەسمز، ڕەوتی خێرای بەرەو پێش چوونی سەنعەت و

نەتەوە پەرستی ڕووسیا بەڕێبەری «ستالین» ئالاهەڵگری جۆرێکی دیاری کراو لە کۆمۆنیسی بۆرژوایی یانی کۆمۆنیسمی پرۆرووس بوو. ئەگەرچی لەبیردۆزەکان و تیۆرییەکانی ئەم ڕەوتە، هێشتا کرێکار ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو، بەڵام چینی کرێکار ئەو چینەی نەبوو کە قەرار بوو گۆڕانکارییەکی بنەڕەتی بەسەر پێوەندییەکانی سەردەم دابنێت و مرۆڤ لەشەڕی نابەرامبەریدا ڕزگار بکات، بەڵکو هێزو کەرەسەی سەرەکی بۆ پەرەگرتنی خێرای سەنعەت لە کۆمەڵگایەکی دواکەوتوودابوو.

ڕۆڵی کرێکار لەمەکتەب و لقەکانی دیکەی سوسیالیسمی بۆرژوایی، بەتایبەت کۆمۆنیسمی جیهانی سێیەم بۆ وێنە ماویسم بوو کە تەنانەت لە بەراوردکردنی لەگەڵ جۆری پرۆرووسیبیەکەی ئەودا بە توندی کەمڕەنگتر بوو. ئەم مەکتەبە فکرییانە کە لە بنەڕەتدا دەنگدانەوەی فکری جووڵانەوە سەربەخۆ خوازو دژی چەوسانەوەکان، جووڵانەوەکانی پەرەسەندن و بەرەوپێش چوونی وڵاتی دواکەوتوو و ڕەوتی پەرەگرتنی نەتەوەیی بوو، زیاتر لە کرێکار قامکیان لەسەر خەڵک و نەتەوەی ژێر ستەم و چەوساوە دادەنا، جێنشینی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیی ئەم ڕەوتانەش بەرەو لای دەوڵەتی کردنی سەرمایەکان، گەشەسەندنی سەنعەت و پەرەگرتنی نەتەوە و کۆتایی پێ هاتنی ئەرکەکانی شۆڕشی بووژوازی شکابوو، بەڵام ماڵئاوایی کردن لەگەڵ کرێکار «نەک لە چینی سوسیالیزمەکانی مەوجوود»، بەڵکو زۆرتر لە نێو چین و توێژێک ڕووی دا کە خۆیان لە دەرەوەی ئەم چوارچێوەیە نیشان دەدا. «بیردۆزەی ڕەخنەگرانە» کە بەمەکتەبی فرانکفۆرت لە دەیەی بیستەمدا دەستی پێ کرد و تاکو پەرەگرتنی شۆڕشی خوێندکارانی زانستگا لەدەیەکانی (٦٠ و ٧٠) ئەوروپا درێژەی هەبوو، یەکێک لەو ڕەوتە بنەڕەتییانەیە کە لە ئالوگۆڕی ویستەکان لە ئابوورییەوە بۆ فەرهەنگ و لە کرێکار بۆ خوێندکاران ڕۆڵێکی گرینگی گێڕا.

کاتێک مارکس دەبێتە وانەیەکی زانستگایی

چەند ساڵ دوای کۆتایی پێ هاتنی شەڕی یەکەمی جیهانی، کاتێک ئاکامە ڕاستەقینەو ماڵوێرانکەرەکانی ئەم شەڕە لایەنە ترسێنەرەکانی خۆی خستە بەرچاو، کاتێک شۆڕشی کرێکاری لە ئەڵمانیا و مەجارستان تووشی شکست بوو و ئاسۆی شۆڕشێکی نێونەتەوەیی کوێر بوو، کاتێک شۆڕشی ئۆکتۆبەر لەوەدی هێنانی ئاکامە ڕاگەیاندراوەکەی لەسەر هەڵوەشاندنەوەی کاری دەسمز و جێگیرکردنی ئازادی و یەکسانی تووشی شکست بوو؛ کاتێک بێکاری بەربڵاو، نشوستی و قەیران، کرۆڵی و نائومیدی پەرەی گرت، لە بەرامبەری سۆسیالیزمی مەوجوود، بیروڕای ڕەخنەگرانەی زۆرسەری هەڵدا. یەکێک لەو مەکتەبانەی کە بە تایبەت لە ساڵانی دواتر وەک ڕەوتێکی دیاری کراو لەناوەندی گۆڕینەوەی بیروڕادا ناسرا، مەکتەبی فرانکفۆرت بوو. ئەو ڕەوتەی کە لە سەرەتادا خاوەنی ئەندامێکی دیاری کراوبوو کە ئەرکی خۆی لەسەر ڕاستکردنەوەی هەڵسەنگاندنە ناڕاستەکانی بیروڕای مارکس دانابوو، بەتایبەت بە تێکەڵ کردنی بیروڕاکانی مارکس لەگەڵ بیروڕای هێندێک کەس وەک (ماکس ڤیبەر،سیگمۆند فرۆید) بوو بە مەکتەبێکی فکری ناسراو.

(فلیکس وایل). لە ساڵی (١٩٢٣) بونیادێکی بەناوی «بونیادی لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکانی لە فرانکفۆرتی ئەڵمانیا بە مەبەستی بە ئەنجام گەیاندنی پرۆژە لێکۆڵینەوەییەکان دامەزراند. چەند ساڵ دواتر، ماکس هورکایم بە کۆکردنەوەی ژمارەیەک لە کەسانی زانستگایی و خاوەن تیۆریی زانستی کۆمەڵایەتی تاقمێکی پێکهێنا کە دواتر بە مەکتەبی فرانکفۆرت ناوبانگی دەرکرد. خاوەن تیۆری بەناوبانگی وەک ڤالتربنیامین (فەیلەسووف و ڕەخنەگری ئەدەبی)، تیۆدۆر ئادۆرنۆ (کۆمەڵناس)، هێربێرت مارکۆزە (فەیلەسووف)، ئێریک فرۆم (دەروونناس) فردریک پۆلۆک (ئابووریزان)، لیۆلونتال (کۆمەڵناس و لێکۆڵەری بابەتە ئەدەبییەکان)، فلیکس وایل (ئابووریزان)، یۆرگن هابرماس (کۆمەڵناس) لەو کەسانەبوون کە مەکتەبی فرانکفۆرتیان پێکدەهێنا. دوو جەمسەری کردنی (مارکسی لاو) و (مارکسی پیر) و بە تایبەت نیشاندانی ویستی خۆیان بۆ لای بەرهەمەکانی سەردەمی لاویەتی مارکس، ئەوەڵێن نیشانەکانی کەمڕەنگ بوونەوەی ڕەخنەگرتن لە ئابووری مارکس لەلای مەکتەبی فرانکفۆرت بوو. ئەم ڕەوتە لە ڕەخنەگرتن «وترمینیسم، گەشەسەندنی داروینسیتی، ئێکۆنۆمیسم و ئامپریسمی» کە کاریگەری لەسەر زۆربەی مارکسیستەکانی دوای مارکس هەبوو، کەوتە ئەو دیوەکەی تری سکەوەو دەست بە شاکلیلی فەرهەنگ گەیشت و نیشانی دا کە بە باشی لە جێگای ڕاستەقینەی باسە ئابوورییەکانی مارکس و بەتایبەت ڕەوشتی مارکسی لە توێژینەوەی کۆمەڵگا تێ نەگەیشتبوو. «ماکس ڤیبەر» لەشی کردنەوەی بەرەو سەرچوون و لێکدانەوەی سەرمایەداری، لێکدانەوەو شی کردنەوەی بەتەواو نازانێت و بەسەر هۆکاری ئەخلاقی پرۆتستانی- هۆکاری فەرهەنگ - لەسەرهەڵدانی سەرمایەداری پێ دادەگرێت، بەلای مەکتەبی فرانکفۆرتەوە لەشی کردنەوەی چۆنیەتی سەرمایەداری، تاکو پلەی تەواوکەری مارکس گەشەی کرد. فرۆیدیش پلەی پرکردنەوەی بەتاڵایی کارتێنەکردنی مارکس لە بەشی تاک و دەروونناسیدا پڕ کردەوە. هەوڵی بنەڕەتی ئەم ڕەوتە، بە تایبەت پاش جێ گۆڕینی بۆ نیویۆرک و لۆس ئانجلۆس ئەوەبوو کە لە مارکسیسمدا لقێکی زانستگا پەسەندو تایبەت بە مەسەلە فەرهەنگییەکانی

دامەزرێنێت. بەهۆی سەرنجێک کە ئەمریکاییەکان لە ئەوەڵێن سەفەری (هورکایم) بە مارکسیستەکانیان نیشان دا، ڕوون کرایەوە کە ئەم ڕەوتە لەم کارەیدا سەرکەوتووە بەم شێوەیە، لەلایەن مەکتەبی فرانکفۆرتەوە مارکس بوو بە وانەیەکی زانستگاو مارکسیسم لە تیۆری ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی ئابووری و کەرەسەی تیۆریی کرێکار بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم ئاڵوگۆڕە لە شوێنی ڕەسمی و زانستگایی بوو بە لقێک لە فەلسەفە، ئابووری، کۆمەڵناسی و دەروونناسی و زانستە کۆمەڵایەتییەکانی دیکە.

لە ساڵەکانی دوای کۆتایی پێ هاتنی شەڕی دووەمی جیهانی، هێندێک کەس وەک «سی رایت میلز» کە سەر بە مەکتەبی فرانکفۆرت نەبووە، بەڵام لە هەمان نەریتی ڕەخنەگرانەدا جێگایان گرتبوو، بە گوێی چەپیان دەهێنایەوە کە دەست لە میتافیزیای کار هەڵگرێت. ئەو لە سەر ئەوە پێی دادەگرت کە مرۆڤەکان پێوەندی جۆراوجۆریان پێکەوە هەبووە و ئەم پێوەندییانە لە بنەڕەتدا، نە لە چوارچێوەی بەرهەم، بەڵکو لە دەرەوەی ئەو، جێگای شی کردنەوەیە.

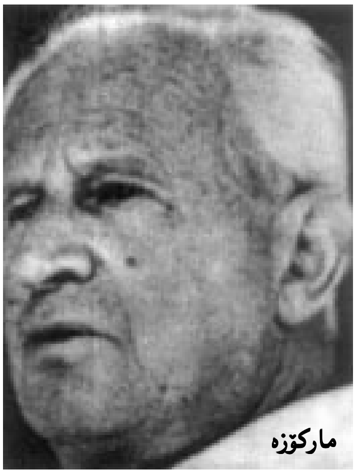

ماركۆزە

بەڕای «سی رایت میلز» لەم ساڵانەدا هاووڵاتییان لە کۆمەڵگای سەرمایەداری ڕۆژئاوادا بە وەرگرتنی فەرهەنگی بەکارهێنان کە لە ڕاگەیەنەرەگشتییەکانەوە پڕۆپاگەندەی بۆ دەکرا، ڕاست بوونەتە مرۆڤگەلێک کە ویستی خۆیان بۆ ئازادی لە دەست دەدەن ئەو ئەم خەڵکە بە «هاوشێوەی مرۆڤگەلی شاد» ناو دەبات. بە بڕوای «میلز» بۆ گۆڕینی ئەم بارودۆخە، نەشۆڕشێکی ئابووری، بەڵکو لە بنەڕەتدا شۆڕشێکی فەرهەنگی پێویست بوو.

«یۆرگن هابر ماس» یەکێک لە تێکۆشەرە بەناوبانگەکانی مەکتەبی فرانکفۆرت لەو ساڵانەدا بەو ئاکامەی گەیشت کە هەڵەی بنەڕەتی بیردۆزەی مارکس لەوەدا بووکە ئەو کاری بە بازنەی توێژینەوەی مرۆڤ داناوەو کەمتەرخەمی لەسەرنجدان بە لایەنەکانی دیکەی پێوەندی نێوان مرۆڤەکان کردووە. لە ڕوانگەی ئەوەوە، دەبێ دژ کردەوەی داهێنەری مرۆڤ جگە لە کار بەسەرنجدان بەلایەنی پێوەندی نێوان مرۆڤەکان لەدەرەوەی پێوەندییەکانی بەرهەم شی بکرێتەوە، سەرجەمی ئەم بیروڕایانە بنەمای ڕەوتێکی فکرییان پتەو کردەوە کە تایبەتمەندی سەرەکی ئەو ڕەوتە ئەمە بوو کە بەجێی بایەخدان بە ئابووری و شۆڕشی ئابووری و هێزی بەرەوپێشبەری ئەم شۆڕشە، یانی ئەوکەسانەی کە هێزی کار دەفرۆشن، دەبێ پاڵ بە فەرهەنگ، شۆڕشی فەرهەنگی و فەرهەنگییەکان و خوێندکارەکان بدرێتەوە.

ئەم بیردۆزانە کە تاکو ئەم دەورەیە، زۆرتر لە چوارچێوەی زانستگاو کۆڕو کۆمەڵی زانستگایی مابووەوە هاوکات لەگەڵ پەرەگرتنی شۆڕشە جۆراوجۆرەکان نارەزایەتی دەربڕینی خۆیان لە ئەورووپا ،وەلام نەدانەوەی کۆمەڵگای پیشەسازی بە پێداویستییە دەروونییەکانی مرۆڤ و ڕۆڵێک کە خوێندکارانی زانستگا وەک پسپۆرانی داهاتووی دوای شەڕ بۆ خۆیان دانابوو، زەمینەی بنەڕەتی پەرەگرتنی شۆڕشی خوێندکارانی زانستگا لەم ساڵانەدا بوو.

مەکتەب و بیردۆزەی ڕەخنەگرانە، کەرەستەیەکی باشی لە دەستی شۆڕشی نارەزایەتی دەربڕین دادەنا کە ناسنامە ئەسڵییەکەی نە لە چوارچێوەی ئابووری و بەرهەم، بەڵکو لە چوارچێوەی بەکارهێنان و فەرهەنگدابوو. لە ڕاستای ئەم ئاڵوگۆڕە لە قوڵی چەپی ڕەخنەگرانە. لەم دەورەیەدا ڕەوتی نیو مارکسیسمیش هاتە گۆڕێ. ئەم ڕەوتە لە چوارچێوی هەمان سوننەتی بیردۆزەی ڕەخنەگرانەدابوو، لە هەڵسەنگاندنی لەگەڵ سوننەتی مەکتەبی فرانکفۆرت، زۆرتر پێی لەسەر کاری بەرهەم هێنەر، شۆڕشی ئابووری و چینایەتی و توێژینەوەی قەوارەیی کۆمەڵگا دادەگرت. کەسانێکی وەک «ئێریک ئولین رایت» ، «پێرۆبۆردیۆ» ، «پولانزاس» و «ڕاڵف دارندۆف» لەو کەسانەبوون، بەڵام ڕەوشت و جۆری لێکدانەوەو شی کردنەوەی ئەم لایەنەش زۆرتر لەوەی کە هاوشێوەی ڕەوشتی مارکسی لەشی کردنەوەی کۆمەڵگای سەرمایەداریدا بێت، تێکەڵاوییەک لە تێگەیشتنە ڕواڵەتییەکان لە مارکسیسم و تێکەڵاوییەک لە مەکتەبی فرانکفۆرت بوو.

بە نبەست گەیشتن و شکستی جووڵانەوەی خوێندکارانی زانستگا لە دەیەی (٧٠)دا، «چەپی نوێ» و «مارکسیسمی فەرهەنگیش» وەک ڕەوتێک بە لاوەنرا، بەڵام لەسەر نێوەرۆکی شکستی ئەو مەکتەبە، ڕەوتێک کە جگە لە کەڵک وەرگرتن لە بنەماکانی بیردۆزەی ڕەخنەگرانە، خاوەن نەزەرە سەربەخۆکانی خۆی لە هەمان ساڵەکانی دوای شەڕی دووەمی جیهانی هێنایە گۆڕێ؛ یانی مەکتەبی پۆست مۆدێرنیسم، سەری هەڵدا. ئەگەرچی بابەتی ئەسڵی ئەم نووسراوەیە جێگای کرێکار لەلای ڕەوتە ڕەخنەگرەکان لە مارکسە، بەڵام بینینی

وێنەی تەواو دیاری پۆست مۆدێرنیسم، شوێنی ڕاستەقینەی ئەم ڕەوتە و هەروەها گشتگیرکردنی ڕۆڵی کرێکاریش ڕوونتر دەکاتەوە.

پۆست مۆدێرنسیم، ماڵئاوایی لەگەڵ ئاڵوگۆڕ، سڵاو لە پاساودان

بیردۆزەی ڕەخنەگرانە چ لە دەیەکانی پێش لەشەڕی دووەمی جیهانی و چ لە ناخی پەرەگرتنی شۆڕشی خوێندکارانی زانستگا لە دەیەکانی (٦٠-٧٠)دا ڕەوتێک بوو کە لەلایەنە جۆراوجۆرەکانەوە گلەیی لە کۆمەڵگای سەردەم هەبوو. «ئۆمانیسم» و مرۆڤ دۆستی بەشێک لە ناسنامەی ئەو ڕەوتە بوو. ئەم مەکتەبە، لەسەردەمانی جۆراوجۆردا یارمەتی بەناڕەزایەتی دەربڕینی جوولانەوە جۆراوجۆرەکانی وەک شۆڕش بە دژی هەژاری، بە دژی شەڕ، خوێندکارانی زانستگاو لاوان، دژی چەوساندنەوە، خەبات بۆ مافی بەرانبەر لەنێوان ژن و پیاودا، بەدژی پیس کردنی ژینگەو ...تاد گەیاندووە. پۆست مۆدێرنیسم لەگەڵ کەڵک وەرگرتن لەسەرچاوە گەلی تیۆریکی ئەم ڕەوتە، وردە وردە، ویستی بۆ ئاڵوگۆڕی وەلاناو لەسەردەمی گەیشتن بە ئامانجەکانی، دەستی کرد بە پاساودانی جیهان و پێوەندییەکانی سەردەم.

«دانێیل بێل» لە کۆتاییەکانی دەیەی (٥٠)دا بە هێنانەگۆڕێی توێژینەوەیەک لە قۆناغە جۆراوجۆرەکانی مێژووی مرۆڤایەتی، بەو ئاکامەی گەیشت کە کۆمەڵگای ئێستا جیاوازییەکی بنەڕەتی لەگەڵ قۆناغەکانی یەکەمی مێژووی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، ئینسان لە ئەسڵدا لە سروشت ژیانی دەکرد. «بێل» ناوی ئەم کۆمەڵگایەی نا پێش پیشەسازی. لە ساڵەکانی هێنانە گۆڕێی ئەم توێژینەوەیەدا، یانی دەیەی (٥٠)دا لە ڕوانگەی «بێلی»ەوە، وڵاتانی ئاسیایی، ئەفریقایی و ئەمریکای لاتین هێشتا سەر بە دەورانی پێش پیشەسازی، قۆناغی بەرهەم هێنان، قۆناغی دەرهێنان بوو. کۆمەڵگا پاڵی بەکاری وەرزێرەکان و کرێکارانی ئاسایی و تێکنۆلۆژی لەسەر کەرستەی کاڵدابووە. ئاڵوگۆڕکردن لەگەڵ سروشت، شکل و شەمایلی نێوان مرۆڤەکانی دیاری دەکردو ڕەوشتی ئەزموونی تاکەکەسی ڕیش چەرموویی و عەقڵ ساغ. بەسەر شی کردنەوەی جیهانی دەوروبەردا زاڵ بوو. لە بەراوردکردن (هەڵسەنگاندن) لەگەڵ وڵاتانی سەرەوە، وڵاتانی ئەوروپایی، شۆرەوی و ژاپۆن بوون کە لە قۆناغی پیشەسازی کە لە بنەڕەتدا پاڵی بە بەرهەم هێنانەوەدابوو و لەسەر بنەمای کاری کرێکارانی شارەزادا دەگەڕا کە ناوبراو ناوی ئەو کۆمەڵگایەی نا کۆمەڵگای پیشەسازی. لەم قۆناغەدا، تیکنۆلۆژی پاڵی بە وزەوە دابوو و ئاڵوگۆڕ بە کەرستەی سروشتی و کاڵ، شکڵی بە پێوەندی نێوان مرۆڤەکان دەدا. ڕەوشتی زاڵ بەسەر تیۆری و لێکۆڵینەوە لەم دەورەیەدا، ئامپریسم بوو. لە ڕوانگەی «دانیێل بێل»، بە کۆتایی هاتنی ڕۆڵی هێڵی بەرهەم و فوردیسم و گۆڕینی بە بەرهەمە ئەسڵییەکانەوە بۆ عیلم و زانیاری، کۆمەڵگا هاتووەتە نێو قۆناغێک کە «بێل» بە کۆمەڵگای «پۆست پیشەسازی» ناوی دەبا. لەو ساڵانەدا «بێل» ئەمریکای بە کۆمەڵگایەکی پۆست پیشەسازی دەزانی. قۆناغێکی ئابووری کە بنەماکەی ترانسپۆرت، بازرگانی، لێکۆڵینەوە، عیلم و زانست بوون و بەجێی کرێکاری پسپۆر، کۆمەڵگا پاڵی بە کاروتێکۆشانی زاناکان و تیکنۆلۆژی لەسەر زانیاری داوە. بەجێی ئاڵوگۆڕی کەرستەی سروشتی و کاڵ، ئاڵوگۆڕی نێوان مرۆڤەکان شکڵ بە پێوەندی مرۆڤەکان لە کۆمەڵگا دەدات و ڕەوشتی توێژینەوەو تیۆری لێکردنەوە جێی ئامپریسمی قۆناغی پێشووی گرتووەتەوە.

بیردۆزەیەک کە «دانیێل بێل» لە پێوەندی لەگەڵ کۆمەڵگای سەرەوەتر لە کۆمەڵگای پیشەسازی هێنابوویە گۆڕێ، بوو بە بنەمای نەزەری پۆست مۆدێرنیستەکان لە ساڵانی دواتر. کتێب گەل و نووسراوە گەلی زۆر لە پۆست مۆدێرنیسمە دەستە دوو و دەستە سێ گەلی وەک «ئالوین تافلر» لە ساڵانی دواتر، لە بنەڕەتدا ڕوونووسییەک لە بیروڕاکانی «بێل»ە. ئەو سیستمێکی نەزەری پتەوی بە ڕەوتەکان و مەکتەبە نەزەرییەکان کە پێیان لەسەر کۆتایی هاتنی ڕۆڵی کرێکار دادەگرت، بەخشی کە گرینگترین تایبەتمەندی ئەو جوولانەوەیە بۆ ئەم لایەنە ڕزگاربوونیان لە نووسراوەکان و مانا بێ بایەخەکانی مارکسیستی بوو. ئەوەڵین کەسانێک کە ناویان لە پۆست مۆدێرنیسم وەک بابەتێک بە پێداگرتن لەسەر تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگایان برد، «سی رایت میلز» و «ئارنۆڵد توینبی» بوون، بەڵام ئەوەڵین کەسێک کە پۆست مۆدێرنیسم وەک مەکتەبێکی نەزەری ناودەبا، «چارلز جنکز»ە کە لە ساڵی (١٩٧٧) لە کتێبەکەی خۆیدا «زمانی سازکردنی پۆست مۆدێرنیسم»، بەپێچەوانەی بیروڕای «دانیێل بێل» و پۆست پیشەسازییەکان، لەسەر ئەو باوەڕەیە کە لە بنەڕەتدا پۆست مۆدێرنیسم لە چوارچێوەی «ڕەوشت» بەربەست کراوەتەوەو قەرارنییە مەکتەبێک بۆ هێنانەگۆڕی بیردۆزەیەک لە پێوەندی لەگەڵ کۆمەڵگاو لێکدانەوەی بارودۆخی ئێستا و داهاتووی کۆمەڵگادا بێت. ئەو لەم کتێبەدا بە گشتی لەسەر خاڵی بەهێزی پۆست مۆدێرنیسم وەک ڕەوشتێک کە بە تێکەڵ کردنی ڕەوشتی جۆراوجۆر و پێکهێنانی پۆلۆرالیسمێک لە ڕەوشتدا لەناوی دەبات، پێ دادەگرێت. لە ساڵی (١٩٧٩) «جین فرانچۆیس لیۆتارد» کە بابەتێکدا لەژێر ناوی «هەلومەرجی پۆست مۆدێرنیستی»، بیردۆزەکەی «چارلز جنکز» تەئید دەکات و ئەوەش دێنێتە گۆڕێ کە پۆست مۆدێرنیسم شێوەیەکی نوێیە بۆ تێگەیشتنی زانست، تەکنیک و گەشەکردنی کۆمەڵگا لە سەردەمی

ئێستادا، تاکو ئەو جێگایەی کە دەگەڕێتەوە سەر ڕەوشت و شێوەی لێکۆڵینەوە، هێندێک لە پۆست مۆدێرنیستەکان بە ڕەخنەگرتن لە زیادەڕەوی لە بەکارهێنانی ڕەوشتی چەندایەتی و بە ڕەخنەگرتن لە «ئامپریسمی» زاڵ لە زانستەکان بۆجێ خستنی کەڵک وەرگرتن لە ڕەوشتی چۆنایەتی، تێکەڵ کردنی ڕەوشتی چەندایەتی و چۆنایەتی، گرینگی کەڵک وەرگرتن لە مێژووی بەدەم گوتراو... تاد بە زانیاری زانستی لەم بوارەدا زیادکردووە. لەم نموونەیەدا دەکرێ ئاماژە بە «ئاندرو سەیر» و کتێبەکەی (ڕەوشت لە زانستی کۆمەڵایەتیدا) بکرێ، بەڵام پۆست مۆدێرنیسم بە پێچەوانەی بیروڕاکانی «چارلز جنکز» و «لیوتار» لە چوارچێوەی ڕەوشتدا نەمایەوەو بەتایبەت بە دابەش بوون بۆ لقی جۆراوجۆر جگە لە ڕەخنەگرتن لە مەکتەبەکان و بیردۆزەکانی وەک مارکسیسم. ڕەخنەگرتن لە سەدەی ڕووناکبیری و مۆدێرنیسم و دەستی بەهێنانە گۆڕێی بیردۆزەکانی خۆیان نە تەنیا لە چوارچێوەیەکی گشتی کۆمەڵگای مەوجووددا، بەڵکو تەنانەت لە پێوەندی لەگەڵ مەسەلە سیاسییەکانی وەک شەڕی کەنداوی فارس و «نەزمی نوێی جیهانی» کرد. سەدەی ڕۆشنفکری مۆدێرنیسم لە بوارگەلی جۆراوجۆری وەک جیایی دین لە دەوڵەت، لاوازکردنی بنەماڵەی باوکسالاری، یەکیەتییەکانی کرێکاری و ....تاد وەک کەم کەرەوەی ڕۆڵی تاک لە کۆمەڵگا کەوتە بەرهێرش و «دووبارە ناسینەوەی ڕێزی نەریت»، سازان لەگەڵ چەند فەرهەنگی، وردبوونەوە لە ئاکامی زانستە جۆراوجۆرەکان لەسەدەی ڕۆشنفکری جێ نشین بوو. مارکس کە بەشی هەرە زۆری ژیانی خۆی بۆ ئاگادارکردنەوەو خەریکبوون بە بابەتی فەرهەنگی کرێکاران تەرخان کردبوو، بە بایەخ نەدان بە ڕۆڵی «لایەنی فەرهەنگی» تاوانبارکرا. بنەمایەکی گرینگی مارکسیسم کە ڕەخنەگرتن و بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ بابەت گەلی ڕووبینابوو وەک جووڵانەوەیەک کە بایەخی کەمی بە فەرهەنگ دابوو کەوتە بەر ڕەخنە. پۆست مۆدێریسم کە لە بەرامبەری مارکسیسم -دا توانای تێگەیشتنی شوێنە ڕاستەقینەکانی بابەت گەلی ژێر بینایی، ئابووری، پێوەندییەکانی بەرهەم هێنان و شوێنی ئەو لە ڕەوتە مێژووییەکانی نەبوو، «ڕەوشتی میکانیکی»، دترمینسیم و ئۆکۆ نومیسمی ئابووری مارکسیستەکانی دوای مارکس بە مارکسیسم ناوبردو کەوتە ڕەخنەگرتن لێیان، بەڵام پۆست مۆدێرنیسمیش لەم چوارچێوە بەربەست کراوەدا نەمایەوە و مەکتەبەکەی خۆی لە بواری فەلسەفی بە ئیدیالیسمێکی تەواو، لە بواری مێژوویی بەدژی مێژوو، لە بواری تەکنیکی بە فتیشیسم و لە بواری سیاسی دەستی کرد بە لێکدانەوەی کاری دەوڵەتە دەسەڵاتدارەکانی ڕۆژئاوا، بە تایبەت سیاسەتی ڕۆژئاوا لەبەرەوڕووبوونەوەی لەگەڵ جیهانی سێیەم لە قۆناغی دوای کۆتایی هاتنی شەڕی سارد پەرەپێدا.

«ئیسکات لاش» کە یەکێک لە پۆست مۆدێرنیستە بەناوبانگەکانە، گوتوویەتی کە بە پێچەوانەی کۆمەڵگای مۆدێرن کە نێوەرۆکی واتاکان گرینگ بوو، لە کۆمەڵگای پۆست مۆدێرنیستی، وێنەی واتاکان لە نێوەرۆکی واتاکان گرینگترە. لە ڕوانگەی ئەوەوە، ڕاستییەکان هەر ئەو وێنانەن و مرۆڤ لە کۆمەڵگای پۆست مۆدێرنیستی بە بینینی ئەم وێنانە، ڕاستییەکانی تایبەت بە خۆیان ساز دەکەن، «ڕیمگۆنت بامن»، لەگەڵ ئەوەی کە ڕەخنەی لە ڕاسیۆنالیسمی مۆدێرنیستی گرت، گوتی هونەرمەند لە کۆمەڵگای پۆست مۆدێرنیستی ڕاستییەکانی ژیانی خۆی دادەهێنێت.

«گیانی ڤاتیمو» ڕایگەیاند: پۆست مۆدێرنیسمی ئێمە ئاکامی بێ بایەخ نیشاندانی وێنەی جیهانی ڕاستییەکە باوەڕبوون بە عەقڵی مۆدێرنیستی بە شوێنی تێگەیشتن و ناسینی ئەودابوو. بەردەوام بوونی ئەو ڕوانگە ئیدیالیستییە لە بواری فەلسەفی و لە دنیای ڕاستەقینەدا ئاکام گەلێکی هەبوو کە زۆر لە بەرامبەری دەستکەوتەکانی ڕابواردن، ئازادیخوازانە و مرۆڤایەتی جێگا دەگرێت. بۆ وێنە، بیردۆزەی سازان لەگەڵ نەریت و ڕێزدانان بۆ تەواوی فەرهەنگەکان کە دواتر وەک بیردۆزەیەکی پتەوی «ڕێژەیی فەرهەنگی» هاتە گۆڕێ لەلایەن فاتیکان و کۆنەپەرستە توندڕەوەکان بوو بە کەرستەیەک بۆ هێرش کردنە سەر دەستکەوتگەلێکی وەک مافی جیهانی ژنان، قەدەغە کردنی کاری منداڵان، یاساکانی پێوەندیدار لەگەڵ پاراستنی کەسایەتی مرۆڤەکان و تاوان و تەمێیان.

تاکو ئەو جێگایەی کە دەگەڕێتەوە سەر نێوەرۆکی ئەسڵی ئەم بابەتە، پۆست مۆدێرنیسیم بەکەڵک وەرگرتن لە بیردۆزەی تیۆریکی داهێنەرانی کۆمەڵگای پۆست پیشەسازی وەک «دانییێل بێل»، کۆتایی هاتنی دەورەی پرۆلیتاریایی، ئەم بیردۆزە کۆنەیان لە جلوبەرگێکی نوێدا ڕاگەیاند. لەبەرامبەر بیروڕای پۆست مۆدێرنیسیتەکان لەسەر کەم کردنەوەی ڕۆڵی کرێکار لە ئابووری و ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و سیاسی و زۆربەی مارکسیستەکان، کە یەک لەوان «ئێرنێست مەندێل» بوو، هەوڵیان دا تاکو ئەو نموونەیە کە لەلایەن پۆست مۆدێرنیستەکانەوە لەسەر کەم بوونەوەی ژمارەی کرێکاران هاتووەتە گۆڕێ، ڕەت بکەنەوە، ئەگەرچی نموونەی پۆست مۆدێرنیستەکان لەسەر ڕەوتی کەم بوونەوەی ژمارەی کرێکاران لە قۆناغی ئێستادا لە هێندێک لە وڵاتانی ڕۆژئاوایی وێنەیەکی ڕاستەقینەیە، بەڵام سەرنجدان بە چەند خاڵێک لەم بارەیەوە پێویستە:

(١) ئەم وێنانە، زۆر لە ڕاستییەکان بە دوورە، ژمارەی ئەو کەسانەی کە بۆ دابین کردنی ژیانی خۆیان ناچارن

هێزی کاری خۆیان بفرۆشن، لە حەشیمەتی تەواوی جیهان، بەشێوەیەکی بەرچاو زۆر بووە. ژمارەیەکی زۆر لە حەشیمەتی (٦) ملیار کەسی گۆی زەوی لە کرێکار پێکهاتووە.

(٢) ڕەوتی کەم بوونەوەی ژمارەی کرێکارەکان لە هێندێک لە کۆمەڵگاکانی ڕۆژئاوایی زۆر زۆر کەم بووە.

(٣) ئەگەر سەرمایە، بە توندی بووەتە جیهانی، ئەمە خۆی بەو مانایەیە کە بەشێک لە کارخانە و کۆمپانیاکانی پێوەندیدار بەو مەسەلەیە بەجێی ئەوەی کە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادابێت، ئێستا لە باشووری چینە. ڕاکێشان و سیاسەتی بنەڕەتی لە دابەش کردنی کارو ڕێکخستنی ڕێکخراوی لە ئاوەها کارخانە گەل و کۆمپانیاگەلە ئەوەیە کە بەشی زانیاری و خزمەتگوزاری لە وڵاتی دایک (سەرچاوە) کۆبووەتەوە بەشی بەرهەمی ڕاستەوخۆ، نەقڵ بکرێتە بەشی هەرزانی هێزی کار.

(٤) گرینگتر لە هەمووی ئەوانە ئەوەیە کە تیۆری بایەخی مارکس، لەسەرئەوەی کە بنەڕەت و بنەمای پێوەندییەکانی کۆمەڵگای ئێستا یانی کۆمەڵگای سەرمایەداری بەپێی چەوساندنەوەی هێزی کار، یانی بەپێی کارمزییە، کە بە هیچ جۆرێک لە چوارچێوەی ئەو تیۆرییە نەهاتووەتە دەر.

مارکس پێی لەسەر ڕەوتێک وپێوەندییەکی بنەڕەتی دادەگرێت کە کۆمەڵگا لەسەر ئەو بنەمایە دارێژراوە. لەسەردەمی مارکسدا لە سەدەی (١٩) بەراوردی ژمارەی ڕێژەیی کرێکاران لە پێشکەوتووترین کۆمەڵگاکانی سەرمایەداری لەگەڵ کۆمەڵگاکانی پۆست پیشەسازی زۆر زۆر لە خوارتر بوو.

(٥) ناکرێ سووچی بینینی بیردۆزەیەک و چاوەڕوانییەکانی جووڵانەوەیەکی کۆمەڵایەتی لە بەشی مرۆڤەکان لە سامان و نیعمەتەکانی بەردەست بەپێی لێکۆڵینەوەی فیتیشیسمی لەبەرهەم و تەکنیک دەربێنن. ئەگەر شۆڕش ئینفۆرماتیک و پێشکەوتنە تێکنۆلۆژییەکان ئەگەری ئەویان پێکهێناوە کە ڕۆڵی هێزی کار لە ڕەوتی بەرهەم هێنان، کەمتر بێتەوە، یەکەم چاوەڕوانی ئەوەیە کە ئەم پێشکەوتنە لە خزمەتی ئاسایش و کامەرانی مرۆڤ و لە هێنانە بەرهەمی ژیانێکی شیاوی مرۆڤدابێت.

بایەخ و چوارچێوەی بەرهەم و بەرهەم هێنانەوەی دووبارە لە کۆمەڵگای مەوجود، ئاستی قازانج هێنان و زیادکردنی نرخی قازانجە، هۆی ئەوەیە کە ئەم کۆمەڵگایە بەپێی قازانجی خاوەن سەرمایەکان ڕێکخراوە.

جووڵانەوەی چینی کرێکار، ئەو جووڵانەوە کۆمەڵایەتییەیەکە بەشێوەی ئۆبژێکتیڤ و بارودۆخی چینایەتی دەتوانێ کۆمەڵگا لەسەر بنەمای دابین کردنی پێداویستییە ئینسانییەکان ڕێک بخات نەک لەسەر بنەمای قازانج هێنان. پۆست مۆدێرنیسم بە ڕوانینێکی فیتیشیسمی بە تیکنۆلۆژی لەم بوارەدا وەک کەرستەیەک بۆ پێکهێنانی ترس و وەحشەت لەنێو زۆربەی مرۆڤەکان لە پێشکەوتن کەڵک وەردەگرێت.

بە کورتی، بیروڕا پۆست مۆدێرنیستەکان لە ڕاگەیاندنی کۆتایی پێ هاتنی دەورەی پرۆلتاریای، بیروڕایەکی نوێ نییە؛ ئەگەرچی ئاوەها ئیدیعایەک، بەبەکارهێنانی وێنەکان و شێوازە نوێیەکان دەگوترێ، بەڵام نێوەرۆکی شیکردنەوە و مانا کردنی جیهانی ڕاستەقینە، لە هەر جل و بەرگێکدا کە بگوترێ، زۆر زۆر لە مێژووی سەرهەڵدانی نابەرانبەری لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی کۆنترو لەمێژینەترە. جیهانی ڕاستەقینەی بەشەرەکان و کوشتنەکان و لەنێوبردنی نەتەوەکان، بێکاری و هەژاری و برسیەتی لەپێش چاوی ئێمەدایە، لە حاڵێکدا کە لەلایەکەوە زۆربەی دانیشتووانی سەرگۆی زەوی، خاوەنی ئاسایش و خۆشی نین. هەموو ڕۆژێک سامان و نیعمەتەکانی گۆی زەوی لەدەستی ژمارەیەکی زۆر کەمدا کۆدەبێتەوە.

پۆست مۆدێرنیسم، مەکتەبێک بۆ گۆڕین و چاک کردنەوەی ئەم بارودۆخە نییە. بەتایبەت لە دەیەی (٩٠)دا، بەشێکی گرینگ لەم جووڵانەوەیە دەستی بە پاساودانی ئەوە کرد کە هەیە و بوو بە بەشێک لە بەشەکانی ژورنالیسم و دەزگاکانی دەسەڵاتدار. ئەم ڕەوتە، بەتایبەت، بەشی کردنەوەی پێکهاتن لەگەڵ ڕاستییەکان، خۆڕاگرتن لەبەرامبەری ڕۆژ گەلی سەخت بۆ گەیشتن بە ڕۆژ گەلی بەهاری. یارمەتیدان (سمپاتی) بە نەزمی نوێی جیهانی و سازان لەگەڵ «مشتی ئاسنین»، وەک خواوەندی نەجات و کەرەسەی سەقامگیربوونی ئەم نەزمە، تەکمیل بوو. کەوێل گەلی ئیلکترۆنیکی کە بەڵێن وابوو بە یارمەتی «فەنی سەرکەشەکان» سازبکرێت، بوو بە ئەو ناوچەو کۆڵانە جوان و ڕازاوە و تەواو ئۆتوماتیکانەی کە سەرمایەدارەکان لێی دادەنیشن و هەروەها قەرار وابوو کە بەپشت بەستن بەدوایین پێشکەوتنەکانی زانستی و تەکنیکی، دانیشتووانی شارەکان و پایتەختی کۆمەڵگاکانی پۆست پیشەسازی لە دیاردەی نەخۆشینە کۆمەڵایەتییەکان بپارێزێت.

سەرچاوە:

ئەم بابەتە لە مانگنامەی «اندیشەء جامعە»، ژمارە (١٣)، خەزەڵوەری، «١٣٧٩»، لاپەڕە (٣٢ تا ٣٦) چاپ و بڵاوکراوەتەوە.